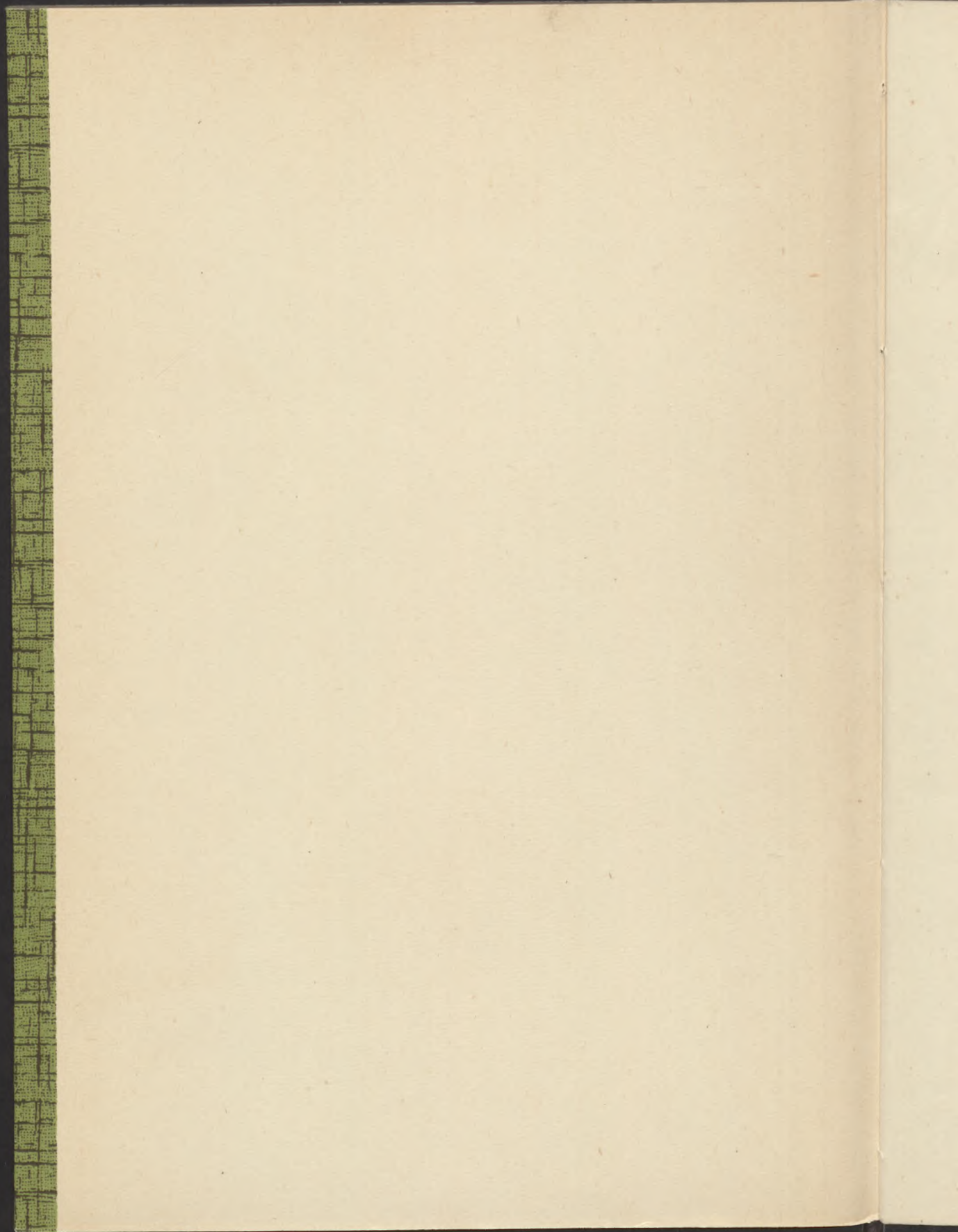
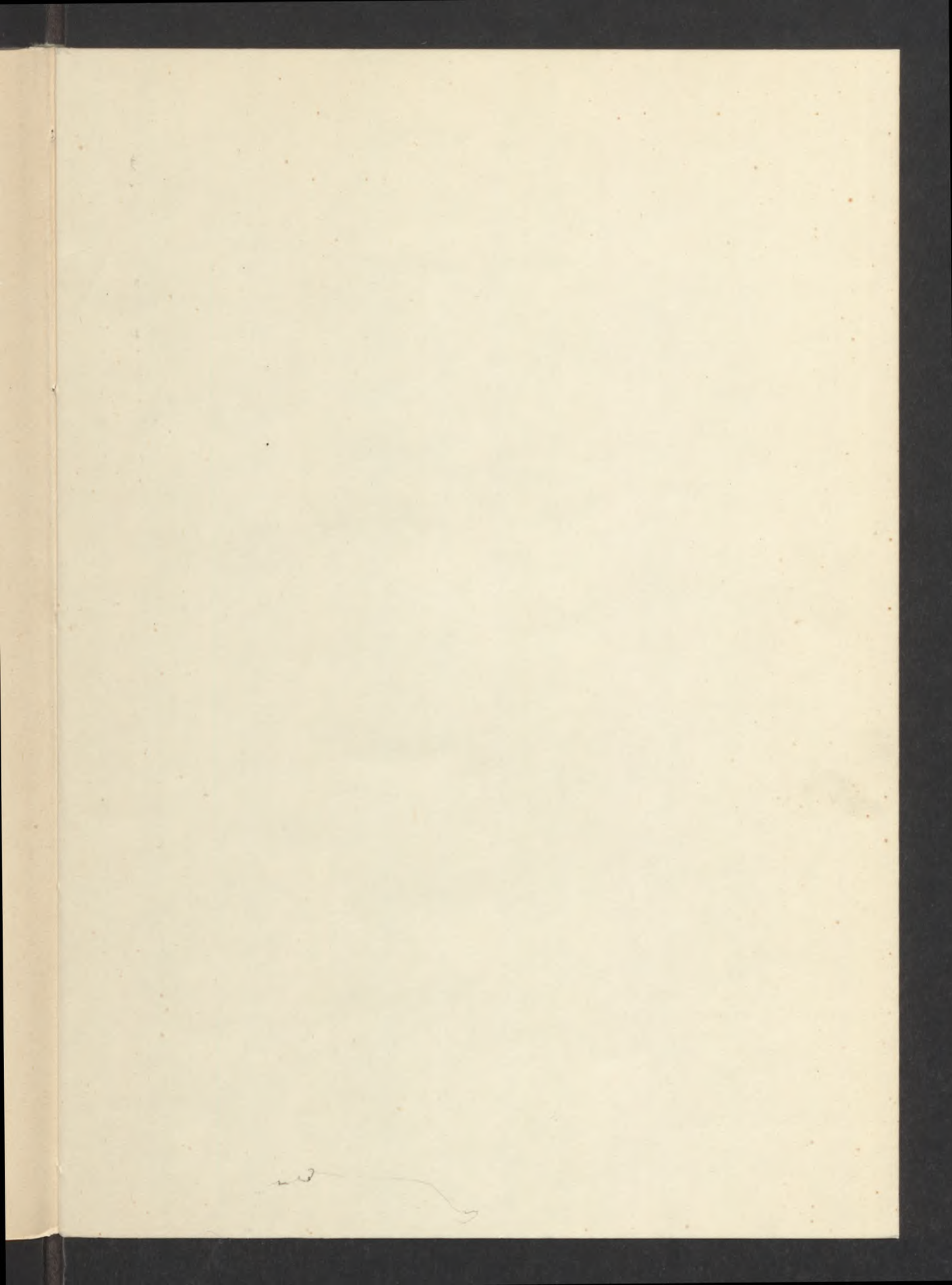
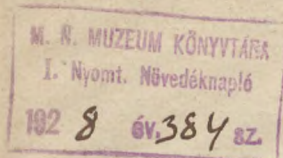


617.778





617778



617.778



L. Rapais Raymond

Időskor és Lönögi.

Kitaibel és Diószegi.

Különös benyomást kelt ez a két név így egymás mellett és első pillanatra szinte idegenszerű közöttük az „és”. Ez azonban, mint alább kiderül, egyáltalán nem a nevek viselőinek egyéniségéből ered, hanem főleg a rajtuk kívül álló szempontokból. KITAIBEL és DIÓSZEGI neve jól megférnek egymás mellett, sőt tulajdonképpen mindig együtt kellene emlegetni nevüket, mert törekvésük végső eredményben azonos volt; hogy ez mind mostanáig mégsem történt meg, mutatja, hogy tévesen, illetve túlságosan szűkkörűleg ítélték meg működésüket.

Legfeljebb talán arról lehetne szó, hogy DIÓSZEGI-vel együtt mindjárt FÖLDI JÁNOS-t is említsük, ki tehetség, invenció tekintetében kétségtelenül leginkább mondható a magyar homo universalis társának. Nem is fogom FÖLDI-t elmellőzni, de első helyen mégis DIÓSZEGI-t említem KITAIBEL mellett, mert KITAIBEL és DIÓSZEGI nemcsak közös törekvésű kortársak voltak, hanem növényteni törekvéseik tényleges kapesokat is kötöttek a két pályán.

Mit jelent KITAIBEL, FÖLDI és DIÓSZEGI a magyar lélek történetében?

Sokkal többet, mint amennyit a magyar irodalomtörténet és a természettudományok magyar története számukra elismer. Hármójuk működése jelenti ugyanis a magyar lélekben a természet fogalmát. Előttük, tehát a XVIII. század végéig, illetve a XIX. század elejéig mást értettek Magyarországon természeten, mint utánuk. Ők tanították először nálunk, hogy a legfőbb

igazság a természet. Ezt az elvet nevezem én naturalizmusnak s ezért azt mondom, hogy a magyar naturalizmus megalapítói KITAIBEL és DIÓSZEGI, valamint FÖLDI.

Igaz ugyan, hogy ők ezt nem így, nem ilyen elvont és általános tan-



KITAIBEL PÁL mellszobra a budapesti egyetemi növénykertben.

tétel alakjában hirdették, hanem természettudományi munkákat írtak. De éppen természettudományi munkáik törték meg az utat ennek a felfogásnak, mert ezek a munkák a naturalizmus szellemében készültek. Törekvésük nem az volt, hogy hasznos hajtó ismeretekre, hanem hogy a természet igaz ismeretére tanítsák a magyar közönséget.

Tagadhatatlan, hogy ennek a na-

turalizmusnak van egy kis pogány mellékíze. Paganizmus biz az! De ez a kis pogányság hozzátartozik a XIX. századhoz, annak egyik fő eleme. Tévedés azonban az anyageelvűséggel azonosítani. A materializmus benne lehet, de nem szükségszerűleg van benne a naturalizmus-

egyetemen, részben kutató útjain megismerkedett az ország minden orvosával és nagyon sok nemessel és polgáremberrel. Akivel pedig összekerült, az nem vonhatta ki magát személyi varázsának hatása alól, melyről több egykorú feljegyzés tanuskodik. Elég, ha KOVÁTS MIHÁLY és FRIVALDSZKY IMRE nevét említem. A budapesti egyetem történetének aktáiból tudjuk, hogy Magyarország orvosai tőle tanulták meg hogyan kell naturalista szemmel nézni a természetet. Még könnyebb FÖLDI, DIÓSZEGI és utóbbi munkatársának, FAZEKAS MIHÁLY-nak naturalista hatását kimutatni, mert az PETŐFI-nek, ARANY-nak és JÓKAI-nak munkáiban gyakran közvetlenül jut kifejezésre, hiszen mindhármuk tudománya majdnem egészen Debrecenből ered.

Az úttörőket a maguk kora nem szokta megérteni. KITAIBEL-nek és DIÓSZEGI-nek, miként utóbbi említett debreceni társainak is valóban ez volt a sorsuk. KITAIBEL egészen a természettudománynak élne, de nem teheti, mert csak akkor végezhet kutatásokat, ha szolgálatába áll a felsőbb hatóság gazdasági terveinek. Talán ebben a tekintetben köszönhet a magyar természettudomány leg-többet WALDSTEIN grófnak, pártfogása nélkül biztosan egészen

elfoglalták volna KITAIBEL idejét gyakorlati vizsgálatokkal. Magyar természettudományos közönség nem volt, arra tehát nem is támaszkodhatt. Az eredmény, hogy munkásságát egyik irányban sem fejzezhette be: torzó maradt.¹ DIÓSZEGI is beleesett

¹ KITAIBEL életrajzát és botanikai munkásságának méltatását GOMBÓCZ E.: „A Budapesti egyetemi botanikus kert és tanszék



DIÓSZEGI és FAZEKAS emlékműve Debrecenben. (Az emlékmű a természet jelképe; DIÓSZEGIRŐL nem maradt arckép.)

ban és ha valaki számszerint olvasná meg a múlt század naturalistáit, alighanem többet találna ASSZISZI SZENT FERENC, mint HOLBACH báró követőiből. Legalább is a mi naturalista úttörőink egészen bizonyosan előbbieik közé tartoztak.

Hogy KITAIBEL és DIÓSZEGI hatása elterjedt az egész országban, könnyű kimutatni. KITAIBEL részben a pesti

ebbe a pogányságba. A maga kis körében éppen úgy nem értették meg, mint KITAIBEL-t. Azt hitte, hogy Debrecen is olyan természetszerető lélekkel fogadja a fűvészkönyvet, mint amilyenrel ő megírta. De Debrecen rossz néven vette a lelkipásztortól, hogy növényekkel foglalkozik, kivált olyan módon, melynek haszna nem látható. Mit tehetett mást, megtagadta önmagát és orvosi fűvészkönyvet csinált növénytana igaz céljának elrejtésére s a közönség kiengesztelésére.

Noha ennyi rokonvonás és párhuzam van is KITAIBEL és DIÓSZEGI pályájában, egyéniségük és működésük mégis nagyon különbözik egymástól. KITAIBEL teremtménye, aki biztos érzékkel ismeri fel korának törekvéseiben az újszerűt s azt megragadva, ösztönösen és tehetségesen fejleszt tovább. DIÓSZEGI-ben elragadó a lelkesedés és nagy erővel él körének, környezetének hatása, igazi papi és tanítói természet, fűvészkönyvével is tulajdonképpen a maga virágkedvelésében megnyilatkozó örömét akarja környezetének átadni. Ezért nem is törekszik többre, mint egy jó növénytan magyarnyelvű átdolgozására.

Mennyire más az, mennyire a jövő és a legmagasabbrendű tudományos teremtmény munkája az, amire KITAIBEL törekszik s mennyire ide-

története" (1914) című művében írta meg. Jelentőségét a magyar műveltségtörténetben RAPAICS R.: „A magyar föld felfedezője" (Magyarország, 1927 márc. 13.) címen mutatta ki. Fontos még SCHILLER Zs.: „Kitaibel Pál" (Magyar Figyelő, 1917) cikke. Mint zoológust HORVÁTH G.: „Kitaibel Pál állattani megfigyelései" (Annales Musei Nationalis Hungarici, 1918), mint geofizikust RÉTHLY A.: „Az 1810 januárius 14-iki móri földrengés" (Földtani Közöny, 1910), mint vegyészt INCZE Gy.: „Kia tellur igazi felfedezője?" (Szabad Egyetem, 1926) és „Kitaibel érdemei ásványvizeink megismerésében" (Pótfüzetek a Természettudományi Közönyhöz, 1927) címen méltatta.

gen ez DIÓSZEGI-nek, megértjük, ha KITAIBEL és DIÓSZEGI álláspontját vesszük figyelembe a LINNÉ-féle fajokhoz. Ez annál fontosabb, mert úgy KITAIBEL-t, mint kivált DIÓSZEGI-t úgy szoktuk tekinteni, mint akik LINNÉ első követői közé tartoznak Magyarországon. Pedig tulajdonképpen már egyikük sem az. A döntő tárgy ebben a tekintetben nem az úgynevezett LINNÉ-féle mesterséges rendszer, hanem annak természetes alsóbb kategóriái, a nemzetség s még inkább a faj. KITAIBEL bizony nemcsak nem linnaeanus e tekintetben, hanem éppen ellenkezőleg, kora legmerészebb újítójával, LAMARCK-kal kell egy sorba helyoznünk. Ha úgy, mint e francia kutató tette, elméletben is megírta volna fajfelfogását, az semmiben sem különbözött volna attól, melyről a zoológia-filozófia szól. De KITAIBEL-ben nem volt bölcsészeti hajlandóság, egyedül ezen múlt, hogy ma a magyar természettudomány nem teheti a LAMARCK-é mellé a maga egykorú philosophia specierum-át. DIÓSZEGI fűvészkönyve sem mondható e tekintetben linneanusnak. Csakhogy DIÓSZEGI-t ebben nem vezette magasabb szempont, mint a jó fordítót szokta, egyszerűen a legújabb kiadást akarta adni. Ezért választotta fordításra PERSOON synopsisát.

Még egy fontos körülmény állít nagy ürt KITAIBEL és DIÓSZEGI közé. KITAIBEL számára a természet egész Magyarország, beleértve Horvátországot is. Bejárta ezt a nagy területet s minden természeti jelenséget megfigyel és mindent gyűjt: ásványt, növényt, állatot. KITAIBEL ismeri a természetet a havasok fehér ragyogásában, a fenyves riasztó sötétjében, az alföldi puszták végtelenségében, fűben, fában, kőben és vízben. Ezzel szemben DIÓSZEGI még lakóhelyének flóráját sem kutatja, hanem „FAZEKAS, hogy a Debrecen környé-

kén található növényeket teljes pontossággal dolgozhassák fel könyvükben, felszólította a környékbeli embereket, hogy mikor vásárra bejönnek, mindig hozzanak magukkal a határban termő fűfélékből különböző fajú példányokat.² Ebben hát megint DIÓSZEGI lelkesedése nyilatkozik meg, mely azonban nem tudja őt magával ragadni a szabad természetbe.

Azok, akik nem együtt említik KITAIBEL és DIÓSZEGI nevét, nem veszik észre a főtebb említett két elem hiányát DIÓSZEGI naturalizmusában. Viszont bizonyos, hogy nemcsak éppen nemzeti szempontból fontos a fűvészkönyv magyar nyelvezte. A természettudományok nemzeti nyelven való művelése magának a természettudománynak szempontjából is fontos. Ezáltal lett a természettudomány élő eleme az emberi kultúrának, ez tette lehetővé megújítását és tartja áramlásban vérkeringését. Igaz ugyan, hogy a természettudomány mai napig is zsúfolásig tömve van idegen és főleg holt nyelvekből származó műszavakkal, de azért fejlesztő ereje ma már egészen a nemzeti életből ered.

Nyilvánvaló ezek alapján, hogy a magyar természettudomány és naturalizmus forrásul KITAIBEL-t és DIÓSZEGI-t (meg FÖLDI-t) kell megneveznünk, csak akkor mondhatjuk teljesnek a magyar naturalizmus fogalmát, ha mindeniket belefoglaljuk, önmagában egyik sem fogja át az egészet, hanem csak részét.

Ennek az összekapcsolásnak KITAIBEL és DIÓSZEGI személyes viszonya nemcsak hogy nem mond ellen, hanem azt szinte szükségszerűen megkívánja.

Még nemrégiben alig tudtunk egyebet erre vonatkozólag, mint azt, hogy

² CSÜRÖS F.: „A debreceni fűvészkönyv és írói,” 1907, 31. old.

DIÓSZEGI a *Plantae rariores* adatait is felhasználta fűvészkönyvéhez, miként ezt az előszóban meg is írta. Így jutott KITAIBEL teremő és a szabad természetből táplálkozó naturalizmusa DIÓSZEGI magyarságával kapcsolatba. Ez ennek a jelentősége, nem pedig az, amit eddig benne kerestek. DIÓSZEGI ugyanis felkiáltójelet tett azokhoz a nevekhez, melyeket a magyar flóra tagjainak tartott. Ennek a jelnek azonban csak ott volt alapja, ahol KITAIBEL adatát jelentette. Mert az *orvosi fűvészkönyvben* azt olvassuk: „a két hazában bizonytalán találatható plánták ezen jeggyel (!) jegyeztettek vala meg. Úgyde számos plánták vagynak nálunk, melyeknek ez a jegy nincs elejekbe téve: ellenben vagynak olyanok is, melyek előtti ott van a jegy, de kételkedni lehet, hogy volnának e hazában. Ezen jegyre tehát többé semmit sem kell vigyázni”. Nem kérdés tárgya, hogy ez a helyreigazítás, mellyel DIÓSZEGI végleg visszavonta munkájának tudományos önállóságát, KITAIBEL hatására vezethető vissza, mint alábbiakban csakhamar bebizonyosodik.

Hogy DIÓSZEGI nem járta a pesti egyetemet, azt egészen természetesen tartja mindenki, aki nem felejtí szem elől, hogy a pesti egyetem katolikus hittudományi karán mitsem kereshetett a kálvinista lelkészjelölt. Hogy azonban a botanikus DIÓSZEGI-nek aki felhasználta KITAIBEL adatait, fel kellett keresnie munkájával a botanikus KITAIBEL-t, az is önként értetődő dolog. Ha tehát egyébként el is kerülték egymást, — legalább eddig semmi nyoma annak, hogy levelet váltottak volna előbb — most elérkezett a levélbeli érintkezés ideje.

KIMNACH ÖDÖN közölte az Irodalomtörténeti Közleményekben KITAIBEL válaszát a DIÓSZEGI által küldött tiszteletpéldány vétele után. Latinul

írott levele ERNYEY JÓZSEF fordításában így hangzik:

Nagytekintetű Diószegi úrnak
Kitaibel Pál szíves üdvözlését!

Már éppen útra kelni készülődtem, amikor nagytekintetű Buday úr kezéből — akit sokszorosan tiszteltetek — megkaptam az Ön kitűnő botanikai művének első részét. Akkor sok más sürgős teendővel elfoglalva, kénytelen voltam elhalasztani szíves köszönetemet visszatértemig. És most íme, alig hogy megjöttem, már itt találom a műnek második részét is, e számomra valóban igen becses ajándékot, amelyért Önöket, Erdeműs Uraim, örök hálám illeti, egyrészt, mert engem figyelmükkel kitüntettek, másrészt, hogy ezen éppoly nehéz, mint hasznos művet megírták. Ez nekem latinul megírandó művem: *Flora Hungariae* számára biztos vezérül fog szolgálni, mert a népies magyar nevek gyűjtésében magam is fáradoztam, de eddig sajnos, kevés sikerrel. A Waldstein gróf Öméltósága számára szánt példány neki már megküldetett és ő hálás szívvel fogja venni.

Nem mulaszthatom el ez alkalommal, hogy fel ne tárjam Önök előtt tervemet azon módszer felől, amelylyel bárki is hozzájárulhatna a *Flora Hungariae* tökéletesítéséhez és nekem könnyű alkalmat adna megismerkedni növényekkel. Ugyanis, ha azt látják, hogy az Önök dícséretes törekvése szándékot és vágyat ébresztett megismerni a növényeket, ajánlom, adják neki azt a tanácsot, hogy ami növényt csak gyűjt, virágzó állapotban, azaz több példányát vegye és rendesen papírban kiszáritva, csak a lelőhely megnevezésével és számmal (a név megadása nélkül) küldjön el néhányat nekem, a többi pedig ugyanazon szám alatt tartsa meg magának: így az egyes növények rendszertani nevét neki

megírhatnám és szívesen is megírom.

Isten áldjon!

Ez a levél világosan mutatja, mint vélekedett a fűvészkönyvről KITAIBEL. KITAIBEL-nek KÁNITZ által közölt jegyzeteiből tudjuk, hogy DIÓSZEGI megfogadta s követte KITAIBEL tanácsát és több növényt küldött neki, így 1812 március 12-én a *Bulbocodium versicolor*-t a debreceni Nagyerdőből, egyik levelében pedig arról értesíti, hogy Hadház nyirkos rétjén több kosborfélének a nevét jegyezte fel.

KITAIBEL azonban más okból is foglalkozott a fűvészkönyvvel. Mint GOMBÓCZ ENDRE közli,³ a helytartótanács leírt az egyetemi magisztrátushoz, hogy mondjon részletes véleményt a fűvészkönyvről. A magisztrátus természetesen KITAIBEL-t bízta meg ezzel a feladattal, ki több ívre terjedő véleményt írt, melyhez PFISTERER A. országos főorvos is csatolta a magáét, mindenben osztja KITAIBEL nézetét s egyben kiemeli a fűvészkönyv nyelvi érdemeit. A helytartótanács elismerő iratot szerkesztett s ezt Bihar megye gyűlésén 1810-ben kihírdették. A dícsérő irattal együtt küldték meg DIÓSZEGI-nek KITAIBEL bírálatát. Sajnos, úgy KITAIBEL, mint DIÓSZEGI hagyatékából elveszett ez a fontos irat, csak annyi nyomára akadtam KITAIBEL hagyatékában, amennyit következő néhány szó jelent: „Elenchus plantarum hungaricarum in KITAIBELII critica (manusc.) operis Magyar Fűvészkönyv enumeratarum. 1843. MS. Sec. XIX.“ Úgy látszik KITAIBEL a maga fűvészkönyv-példányába jegyzeteket írt. De ezt a fűvészkönyv-példányt sem sikerült megtalálni. Valószínűnek látszik azonban,

³ GOMBÓCZ E. a Növénytani Közlemények 1911. évfolyamában.

hogy az orvosi füvészkönyvben a felkiáltójelre vonatkozó fentebb idézett módosítás KITAIBEL hatására vezethető vissza.

Mint már az eddigiekből is határozottan megállapítható, DIÓSZEGI nemcsak udvariasságból, hanem ismert szelid jelleméhez illő igaz tiszteletből is szívesen ismerte el KITAIBEL-ben a tehetséget és a tudást, melynek magát alárendelte. Ennek abban a levélben is kifejezést adott, amelyet három hónappal halála előtt írt KITAIBEL-nek, ki azt 1813 május 5-én kapta meg. Ez a levél KITAIBEL herbáriumából került elő, hol egy *Prunus padus*-ágra csavarva feküdt. A latin szöveg JÁVORKA SÁNDOR fordításában így szól:

Már régóta beteg vagyok, jóformán minden erőmtől megfosztva. Ez az oka, hogy olyan sok levélbeli tartozásomat nem róhattam le. Ma kaptam egyik barátomtól a hadházi erdőből egy cserjeágat. Meghatározás végett küldöm neked. Azt hiszem szilvaféle, de nem tudtam Wildenow fajaival egybevetni. Éljen boldogul és halálom után tarts emlékedben, emlékezz meg arról az őszinte nagyra-

becsülésemről és véleményemről, amellyel reád mindig tekintett

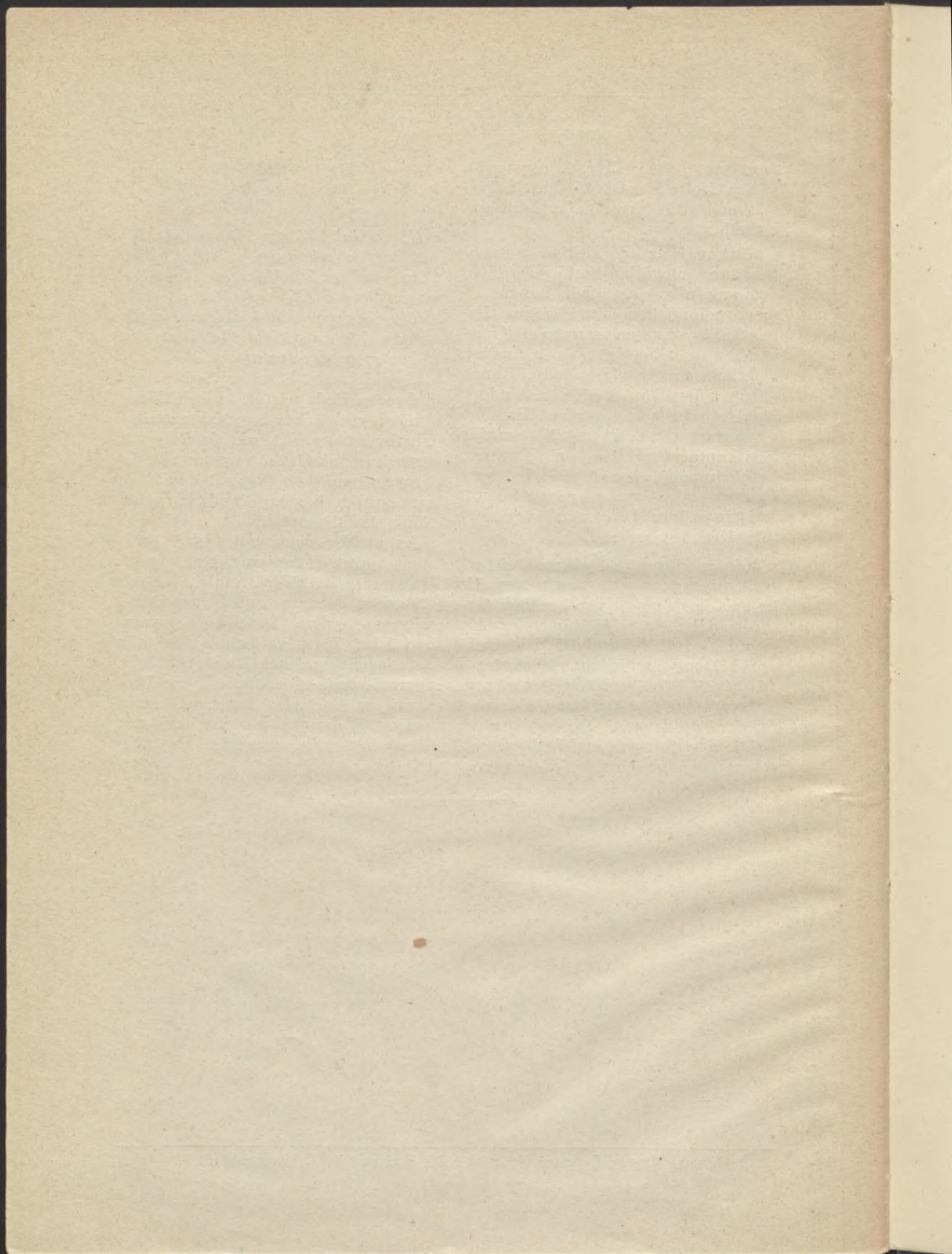
Diószegi Sámuel.

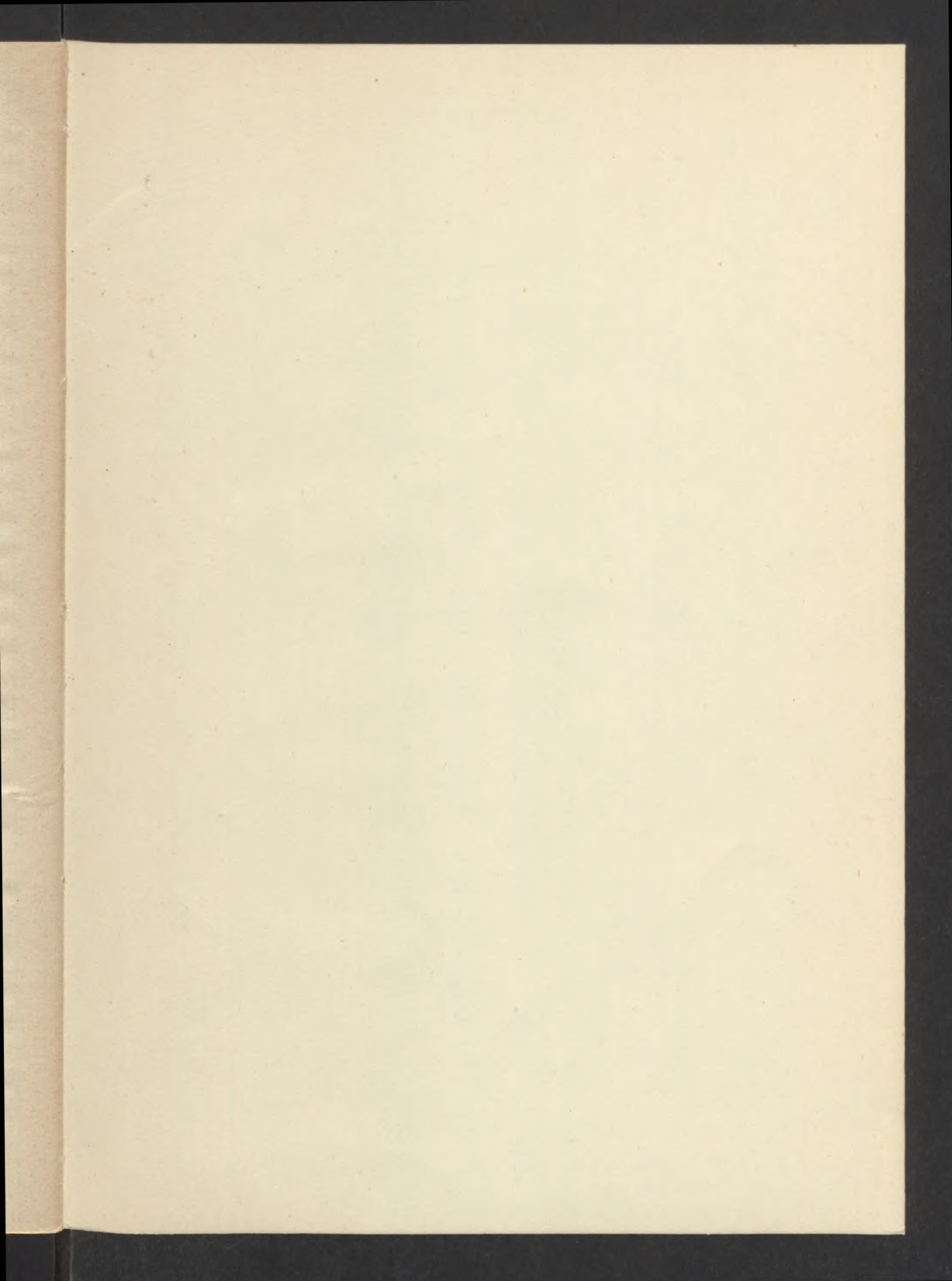
Gyakorlati Növénytanom már két hét múlva elhagyja a sajtót. Első része, melyet honfitársaim olyan hidegen fogadtak, még nem éretti odáig, hogy pótlékot érdemelne. Ez az oka, hogy a pótlást illetőleg szándékomat megváltoztattam.

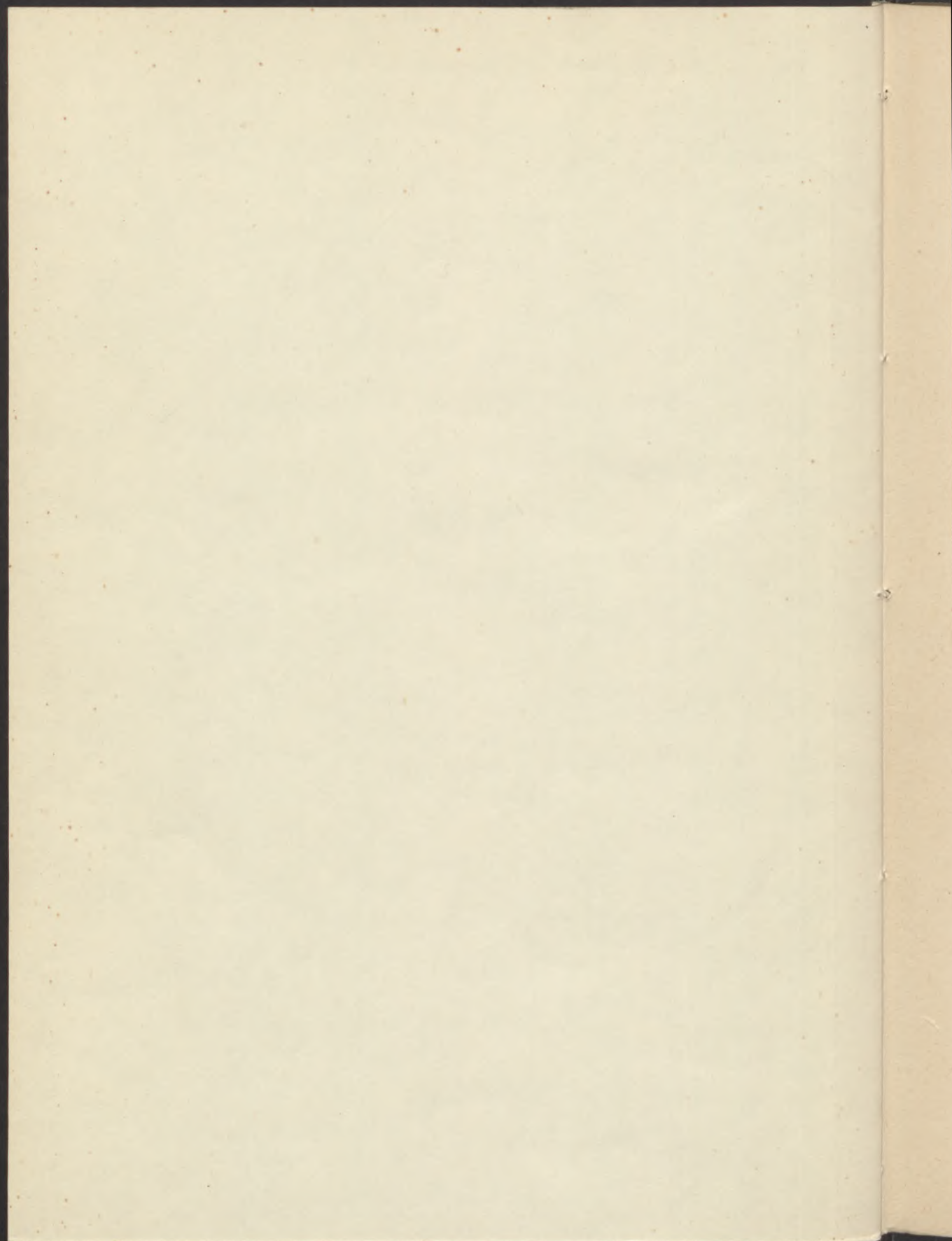
Úgy látszik, bármi messze esett Debrecen Budapesttől, az érdeklődés a növénytan iránt nemcsak azt tette lehetővé, hogy KITAIBEL és DIÓSZEGI egymásra akadtak, hanem azt is, hogy egymásban meg is találták azt, amit a kortársak megtagadtak tőlük, az elismerést.

Az utókor nem volt olyan igazságos, mint ők ketten egymás iránt. DIÓSZEGI-nek 1907-ben emléket emelt Debrecen és a nemzet és azt ünnepelesen leplezte le azon év november 3-án. KITAIBEL emlékének még nem emelt emléket Budapest és a nemzet, pedig bizonyos, hogy DIÓSZEGI, ha élne, első lenne, aki ezt a nemzettől elvárná. Ő tudta, hogy mit köszönhet a magyarság KITAIBEL PÁL-nak.

Dr. Rapaics Raymund.







1973 DEC 29

